

Jezik

Jezik je sredstvo, s katerim tvorimo besedila (govorjenje, pisanje), sprejemamo (branje, poslušanje) besedila in razumemo besedila drugih. Jezik je lahko besedni in nebesedni (hitrost govorenja, mimika, kretnje, fotografije, živali ...).

BESEDNI JEZIK

Temeljna enota je beseda z dvema platema- pomen in tvarna stran. Pri govorjenju upoštevamo pravila skladnje besed v višje enote (povedi) in pravila za slušno in vidno oblikovanje besed iz višjih enot (pravorečje in pravopis). Besedni jezik je torej iz dogovorjenih sestav besednih zamenj in pravil za tvorjenje ustnih in pisnih besedil.

BESEDE

Beseda ima lahko enega ali več pomenov (večpomenke). Besede so lahko slogovno zaznamovane in jih ne mormo uporabljati v vseh okoliščinah (sleng, narečje, arhaizmi) ali nezaznamovane (knjižni jezik). Besede danega jezika so zbrane in opisane v slovarjih. Slovarji so enojezični (opisane- oblikovne in slogovne lastnosti, razloženi pomeni, s primeri) ali večjezični. Pomensko razlago nam pove SSKJ, tvarno stran pa pravopis (zapis), pravorečje, slovnica in deloma tudi ssskj (naglas, sklanjatev). Prva slovenska slovnica je izšla leta 1584 – Adam Bohoričič – Zimske urice, avtor veljavne pa je Jože Toporišič. Leta 1592 je izšel štirijezični slovar (Megiser) in sicer iz latinščine, italijanščine, nemščine in slovenščine.

SLOVENSKI JEZIK

Materni jezik je jezik, ki se ga naučimo kot prvega in v njem najlaže razmišljamo, čustvujemo, doživljamo in razumemo sebe in druge. Bilingisti so ljudje z dvema maternima jezikoma.

Državni jezik – predstavlja Slovenijo kot celotno državo, uporabljajo jo državni organi, zapisana na evrskih kovancih in tudi državna himna je v slo.

Uradni jezik- uradovanje v državi poteka v slo., na območjih kjer živita ita. in madž. manjšina je poleg slo. uradni jezik tudi ita. oz. madž.

SOCIALNE ZVRSTI SLOVENSKEGA JEZIKA

Socialne zvrsti jezika so različne oblike jezika – prostorsko in interesno. Množico socialnih zvrsti ločimo na knjižno in neknjižno.

Knjižni socialna zvrst (vsenarodni)

- zborni jezik – je natančneje predpisana, strožja različica knjižnega jezika (nastopanje pred občinstvom)
- knjižni pogovorni jezik je nekoliko bolj sproščena različica knjižnega jezika – le govorimo, v nepripravljenih pogovorih z ljudmi z drugih delov Slo.

Neknjžne socialne zvrsti- delimo jih na prostorske in interesne. Prostorske zvrsti so narečja in pokrajinsko pogovorni jeziki. Ineterne zvrsti pa sleng, žargon in argo.

- Narečja, se govorijo v manjšh zemljepisnih enotah. Na podlagi podobnosti strokovnjaki povezujejo narečja v sedem narečnih skupin- koroško, primorsko, rovtarsko, gorenjsko, dolensko, štajersko in panonsko.
- Pokrajinsko pogovorni jeziki- jih govorijo v prostorsko večjih enotah, pokrajinah (ljubljanščina, celjščina, mariborščina ...).
- Sleng je jezik iste starosti/generacije. Tudi sleng je pokrajinsko obarvan.
- Žargon je jezik ljudi istega poklica ali konjička.
- Argo je jezik skrivnih združb, zaprtih skupin na obrobju družbe (tatovov, narkomanov, prekupčevalcev).

NASTANEK SLOVENSKEGA JEZIKA

Večina evropskih in indijskih jezikov si je podobnih, zato jezikoslovci domnevajo, da ti jeziki izvirajo iz skupnega prajezika—INDOEVROPSKI JEZIK (3 000 pnš). Indoevropski jezik ni bil nikoli zapisan. Znanstveniki so glede na podlagi besede sto razdelili jezik na dve veliki skupini:

- Satemska skupina (indijski, slovanski, armenski, albanski, baltski in iranski)
- Kentumska skupina (germanski- angleščina, nemščina, islandski, švedščina, flamski jezik- , romanski- italjanščina, francoščina, španski, portugalski, romunščina- , keltski, grški)

V Evropi je razširjena še ugrofinska skupina (madžarski, finski, estonski, laponski in karelski jezik), poznamo pa še baskovski jezik in turški.

PRASLOVANŠČINA IN NASTANEK SLOVENŠČINE

Praslovanščina se je razvila iz indoevropskega jezika, njena domovina je bila ozemlje med Baltskim in Črnim morjem. Pisnih sledov o njenem nastanku ni, domneva se, da se je njen razvoj začel med 5. in 7- stoletjem pnš. Ko so se začela praslovska plemena selit na vzhod, zahod in jug, njihov jezik ni bil več enoten, temveč se je začel cepiti na narečja. Iz narečnih razločkov so se razvili posamezni slovanski jeziki -južni- (slovenščina, hrvaščina, srbščina, makedonščina, bolgarščina, črnogorščina, bosanski jezik), vzhodni (ruski, ukrajinski, beloruski) in zahodni (češki, poljski, slovaški, lužiškosrbski- med Nemčijo in Poljsko).

Predniki Slovencev so prišli na današnje ozemlje že v 2. polovici 6.stoletja. Ob prihodu v Alpe in na Kras so še govorili praslovenski jezik (dokazano z načinom prevzemanjem imen krajev in rek), počasi pa se je govorica spreminjala in oddaljevala . Brižinskih spomenikov (prvi ohranjeni zapis v slovenskem jeziku iz 10. stoletja) so dokaz zgodnjega slovenskega jezika in ne več praslovenskega. Iz 14. in 15 stoletja so ohranjeni pisni dokazi (Celovški in Stiški rokopis), da je bila sloenščina v tistem obdobju samostojen slovanski jezik, že sam razpeljen na narečja.

Sporazumevanje

Sporazumevanje je izmenjava besedil med ljudmi (vsaj dve osebi). To je ena od oblik človekove družbene dejavnosti, je najpogostejša in najpomembnejša. Sporazumevanje obsega sporočanje (govorjenje, pisanje), sprejemanje (poslušanje in branje) ter razumevanje. Dvosmerno sporazumevanje je, ko se vlogi sporočevalca in prejemnika menjujeta - govorimo o sogovornih, dopisovalcih, pri enosmernem pa se vlogi ne spreminjata. Poznamo pobudna in odzivna dvogovorna besedila (dialog). Pri pogovarjanju navadno sodelujeta dve osebi, ki se menjavata v vlogi govornika in poslušalca. Ponavadi je tako, da prvi sogovorec da pobudo, drugi pa se nanjo odzove. Pobudo oz. odziv nanjo imenujemo replika (pogovorna menjava). Poznamo več načinov dopisovanja (sms, e-pošta, pisma, forumi,...). Glede na to kumu je napis namenjen ločimo zasebno in javno dopisovanje, glede na to ali sta dopisovalca v družbeno enakovrednem položaju pa ločimo neuradno in uradno dopisovanje.

ENOSMerno SPORAZUMEVANJE

Sporočanje je zavestno dejanje sporočevalca z natanko določenim ciljem/namenom, saj želi pri svojem naslovniku/poslušalcu/bralcu nekaj doseči.

Faze sporočanja:

- Iznajdba ali invencija (čemu, s kakšnim namenom, o čem, določimo podteme, zberemo gradivo)
- Urejanje gradiva ali dispozicija (ovrednotenje, določitev zapovrstja in povezavo sestavin)
- Ubesediljenje
- Popravjanje prve različice besedila
- Prepisovanje popravljenega besedila in navajanje virov
- Pomnenje besedila in izdelovanje ponazoril
- Izvajanje govornega nastopa

Načela uspešnega govornega nastopa :

- Sporočamo z jasnim namenom (posredno-rep imaš- ali neposredno - zapri vrata).
- Sporočamo le o tem, kar dobro poznamo (sporočamo resnične podatke)
- Upoštevamo okoliščine (naslovnikovo starost, zanimanje, spretnost z jeziki, našo temo..) pri tem pazimo, da smo jedrnat in da podatke nizamo v pravilem zaporedju, da je besedilo živo
- Upoštevamo pravine in pravila danega besednega jezika (jezikovna pravilnost), ne ponavjamo besed ali stavčnih vzorcev in pazimo na logično povezanost povedi.
- Upoštevamo značilno zgradbo izbrane besedilne vrste
- Upoštevamo prednosti in pomanjkljivosti slušnega/vidnega prenosnika

SPREJEMANJE ENOGOVORNIH BESEDIL

Poslušanje:

1. Poslušanje z razumevanjem – pri njem smo uspešni, če to kar slišimo, razumemo in uskladimo s svojim razumskim, čustvenim in izkušenjskim svetom ter kritično ovrednotimo. Je zelo naporno in zapleteno, zato je učinkovitost njega precej odvisna od priprav pred, med in po poslušanju.
2. Razločujoče poslušamo - želimo ločiti posamezne zvoke
3. Razčlenjujoče poslušamo- kadar želimo najti rime, besede na isti začetni ali končni zlog/glas

Branje:

Dober bralec je tisti, ki je zmožen kritičnega branja (razumevanje, primerjanje in vrednotenje raznovrstnih ne/umetnostnih besedil) ter se zna iz zapisanih besedil učiti.

Glede na bralčev namen ločimo bralne tehnike:

- Informativno branje/branje s preletom – je namenjeno oblikovanju prvega vtisa (prelet naslovov, avtorja, le odebeljeni deli).
- Selektivno/diagonalno branje- z očmi preletimo besedilo, tako prepoznamo le bistvene podatke v besedilu
- Podrobno/študijsko branje – je natančno branje, med katerim si izpisujemo bistvene podatke in jih urejamo. Najbolj uspešno z pripravamo pred med in po branju.

Besedilo

Sporočilo je lahko besedno ali nebesedno. A vsako besedno sporočilo ni besedilo. Besedilo je tisto besedno sporočilo z katerega lahko zaradi urejenosti prepoznamo o čem govori in čemu je nastalo, povedi se smiselno navezujejo druga na drugo, je sovisno in ne manjka noben razumevanju bistven podatek.

Torej besedna sporočila so besedila če so smiselna (namen in tema), sovisna (slovnična in logična povezanost povedi), zaokrožena (vsebinska in oblikovna celota).

DVOGOVORNA BESEDILA

Nastanejo pri dvosmernem sporazumevanju, sestavljenemu iz pobudnih in odzivnih replik. Glede na to, s katerim namenom je pobudni sogovorec začel pogovor, ločimo več vrst pogovorov:

- Raziskovalni pogovor – želimo nekaj izvedeti
- Pogajalni pogovor – želimo se uskladiti, oblikovati skupno mnenje, dogovor, sporazum
- Prepričevalni - želimo sogovorca pripraviti do določenega dejanja
- Povezovalni – želimo navezati stik s sogovorcem

INTERVJU

Je javno dvogovorno besedilo in sicer raziskovalni pogovor. Vpraševalec se na interju skrbno pripravi in pogovor skuša usmerjati v načrtovanem okviru. Nekateri interjuji vsebujejo samo vprašnja in odgovore, nekateri pa imajo na začetku predstavitveni uvodni del. Interjuji nimajo zaključka, lahko pa se končajo z vpraševalčevo zahvalo ali dobrimi željami. Vprašanja naj ne bi obsegala več kot 10%, saj želimo iz besedila izvedeti kaj novega, zanimivega, pomembnega. Poznamo osebni in tematski interju, glede na to kje je objavljen pa časopisni, revijalni, radijski, televizijski in spletni. Posebni obliki sta izjava (samo odgovor na eno samo vprašanje) in okrogla miza (večstranski interju, ki ga vodi moderator).

URADNI DOPISI

Imajo posebno obliko:

- V levem zgornjem kotu sporočevalec sporoči svoje podatke (ime, priimek, naslov, telefonsko in e-mail), pod njimi pa navede podatke o naslovniku, v desnem kotu napiše kraj in datum pisanja
- Pod naslovnikovimi podatki napiše ime besedilne vrste,
- Napiše vsebino- v svojem imenu 1.oseba ed, v imenu ustanove 1.oseba množine
- Na koncu pa se pozdrav in podpis

Dopise pošiljamo z različnimi nameni, zato jih ločimo :

- ZAHVALA- sporočevalec izraža hvaležnost naslovniku
- OPRAVIČILO- izraža obžalovanje, zato navede vzrok za storjeno napako.
- VABILO- sporočevalec poziva naslovnika, naj se udeleži kake prireditve-

ENOGOVORNA BESEDILA

Prikazovalna besedila – kadar želi sporočevalec vplivati na naslovnikovo znanje. V njih predstavlja dane prvine predmetnosti (osebe, kraje, naprave, postopke)- → predstavlja njihov obstoj, lastnosti, razvoj vzrok za njihov nastanek, posledice obstajanja. Pri tem pa je lahko objektivni ali subjektivni.

- Predstavitev osebe- osebo predstavimo tako da prikažemo njeno zunanost in način življenja, izrazimo svojo presojo o njenih duševnih, družbenih ali strokovnih lastnosti, povemo kaj o njeni preteklosti.
- Opis osebe – sporočevalec na podlagi opazovanja osebe predstavi njeno zunanost, kraj bivanja, način življenja... v opisih je med glagoli najpogostejši biti, zelo pa so pogosti tudi pridevniki. Glagoli so v sedanjiku- brezčasnost- razen če opisujemo bitje, ki ne živi več.
- Oznaka osebe- sporočevalec predstavi svoje mnenje o njeni notranjosti oz. osebnosti. Pri označevanju oseb uporabljamo tudi vrednostne izraze- pridevnike in prislove, paziti moramo da pri tem nismo preveč subjektivni, pristranski in kritični Glagoli prav tako kot pri opisu.
- Pripoved o dogodkih v življenju osebe in o njenem spreminjanju- pretekli dogodki navedeni v vrstnem redu, v pretekliku. Je lahko objektivna (življenjepisi) ali subjektivna.

- Predstavitev kraja- je lahko objektivna ali sub. V objektivni sporočevalec opiše kraj (upravni status, nad morsko višino, lego, obliko, št. pebivalcev, dejavnost, znamenitosti), pripoveduje o zgodovini kraja (najpomembnejši dogodki in ljudje), podatke ponavadi poišče v priročnikih. V subjektivni predstavitvi pa sporočevalec sporoči predvsem tisto, kar se njemu zdi posebno zanimivo, pomembno, lepo.. izraža se s pridevniki, poosebitvami, zaimki, in glagoli so v 1. osebi.
- Opis postopka - postopek je ponavljajoči se potek dejanj, ki so skrbno načrtovana in urejena v zapovrstje ter peljejo k določenemu cilju. Zanj je značilno, da vsebuje glagole, ki poimenujejo dejanja, so v zapovrstju, sedanjiku (1. oseba množine), saj z njimi poimenujemo ponavljajoče, časovno nedoločene korake. Za večjo nazornost je v opisu postopka dodano še slikovno gradivo.
- Opis naprave- predstavimo njene dele in njihovo zunanost, položaj ter sestavine. Glagoli v sedanjiku- brezčasnost. Naprave opisujemo objektivno (tehnični opis) in subjektivno (oris) - sporočevalec izraža svoje doživljanje in vrednotenje.

Propagandna (oglaševalna) besedila - kadar želi sporočevalec vplivati na naslovnikovo dejanje, tvori pozivna besedila. So javna besedila, zapisana na naslovnika v obliki letakov, plakatov, oglasov v revijah, na internetu ali tv ... Oglaševalna besedila ločimo na besedila ekonomske propagande in politične.

Besedila ekonomske propagande- tvorec premišljeno nagovoraja določeno skupino ljudi. Pri tem pa uporablja razne strategije - statistični podatki, strokovnjaki, znane osebnosti, posebnost izdelka, uporabnost in učinkovitost. Sporočevalec ponavadi ni natančen in rad hvali. Besedilo se ponavadi začne in konča z geslom. Tvorjenje reklam je družbeno odgovorno dejanje, zato ga urejajo posebne zakonske odločbe (prepovedano oglaševanje tobačnih izdelkov, le alkoholne pijače pod 15% alkohola in le po določeni uri, le zdravila brez recepta, oglaševana besedila ne smejo vsebovati ničesar kar ni v skladu s pravili dostojnosti, ni dovoljena negativna reklama drugega izdelka, ne smejo vsebovati prvin, ki bi lahko povzročile telesno ali duševno škodo, ali bi nasprotovala enakopravnosti med spoloma, tvorjene v slovenskem jeziku).

PRAvorecje

GLASOVNE IN PROZODIČNE PRVINE BESEDE

V slovenskem knjižnem jeziku je 29 glasnikov (fonemov), takih glasov, ki v okviru besed lahko razločujejo pomen, delimo jih na samoglasnike in soglasnike. Samoglasnikov je osem: a, e (ozki), ε (široki e), ə (polglasnik), o (široki o), o(ozki), i, u. Vsi knjižni samoglasniki so ustni, zveneči in enoglasniški. Samoglasniki so v besedi nosilci zlogov, predlogi so nezložni, zato jih izgovarjamo skupaj z naslednjo besedo. Samoglasniki so v besedi različno močno naglašeni- so naglašeni ali nenaglašeni. Enozložne besede so načeloma naglašene, nekaj enozložnic pa je brez naglasa- breznaglasnice ali naslonke (in, pa, ter, pred, nad, sem, si, je, jo, ga, mu). V večzložnih besedah je navadno naglašen en samoglasnik, pravimo, da je naglasno mesto. Za to, kateri zlog je naglašen v slovenščini ni preprostega pravila- je prosto- medtem ko je v češčini in francoščini določeno. Beseda ima lahko tudi več naglasov, a prevladujejo enoglasnice.

Druga skupina glasnikov so soglasniki. Delimo jih na zvočnike in nezvočnike. Zvočnikov je 6- m, n, r, l, v in j. Vsi so zveneči razen m in n. Nezvočnikov je 15, zveneči so b, d, z, ž, dž in g, nezvoneči pa p, t, s, š, č, k, f, h, in c.

Izgovor glasov v prevzetih -te besede pogosto vsebujejo glasove, ki jih slovenski knjižni jezik ne pozna, zato jih v govoru nadomeščamo s slušno najbližnjimi slovenskimi knjižnimi glasovi.

Pravopis

Učenje pisanja je v vseh jezikih zelo zahtevno in dolgotrajno, saj se je treba naučiti množice pravil (kako zapišemo besede, velika mala začetnica, skupaj narazen, prevzete besede, deljenje besed na koncu vrstice, ločila ...). slovenska pisava je glasovna, ne pa zlogovna (japonska), besedna (kitajska) ali slikovna (eskimska). Slovenska pisava je bila ves čas latinica, le da so se nekateri glasovi v raznih obdobjih pisali različno. Današnje slovensko latinično pisavo imenujemo gajica.

ZAPISOVANJE GLASOV S ČRKAMI

V slovenščini še vedno ne drži pravilo kolikor glasov, toliko črk, saj poznamo tudi ozki/ široki e in o ter polglasnik. V slovenskem knji. jeziku imamo osem samoglasnikov, črk zanje pa le pet.

Pri zapisovanju soglasnikov se večinoma ravnamo po morfonološkem načelu, torej jih pišemo s tistimi črkami, ki ustrezajo njihovem izgovoru pred samoglasniki. (govoriu- govoril , zaradi govorila, glazba-glasba zaradi glasi, moš-mož, zaradi moža).

Morfonološko načelo ima nekaj izjem :

- Pridevniki na -ški (moški, Kriška gora, čeprav bi zaradi vasi Križe pričakovali Križka)
- Samostalniki na -štvo (moštvo)
- Glagoli na -sti (lesti, ne lezti, gristi, ne grizti)
- Samostalnik lestev
- Predlog z/s (z mamom, s Petrovo mamom)
- Predlog k/h(k mami, h Gregorjevi mami)
- Besede, v katerih se glasnik m premenuje z n (pred b)- braniti-obramba, pomeniti-pomemben

KRATEK PREGLED RAZVOJA PISAVE

1. Prva stopnja v razvoju današnje pisave so bile slike ali risbe (predmetni in pojmovni svet).
2. Okrog 3000 let pnš je nastala slikovna pisava (piktografija)
3. Ker pa je govorni jezik vseboval čedalje več pojmov, ki se jih ni dalo naslikati, so nastajale simbolne sličice – razvila se je pojmovna pisava (ideografija). Ta pisava je sprva besedna, nato zlogovna, kasneje šele glasovna. Poznali so jo Egipčani (hieroglifi) in Sumerci (klinopis). Besedno pisavo še danes uporabljajo Kitajci, zlogovno pa Japonci.
4. Več kot 1000 let pnš se je pri Feničanih pojavila glasovna/črkovna pisava. Iz feničanske pisave se je razvilo več pisav:hebrejska, grška, arabska, indijska ...
5. za razvoj evropskih pisav je najpomembnejša grška pisava.
6. Iz grške pisave je nastalo več pisav – latinica, ki je imela sprva le 19 črk ter je poznala velike in majhne črke. Nato pa so jo Rimljani izpopolnili, da je imela 23 črk. V 8. Stoletju je nastala karolinška miniskula, v 12. stoletju pa še gotica. Iz karolinške minuskule je v 15. stoletju nastala humanistična pisava iz nje pa so se s časom razvile pisave večina evropskih jezikov, tudi vslovenskega s prilagoditvami. V Evropi se uporablja še cirilica, ta je nastala na prehodu iz 9 .v 10. stoletje kot priredba

grških pisanih črk. Zraven pa so prevzeli črke za slovanske glasove iz glagolice (slovanske pisave).

KRATEK PREGLED RAVOJA SLOVENSKE PISAVE

Slovenski jezik je bil prvič zapisan v Brižinskih spomenikih, iz 10. stoletja, v karolinški minuskuli. Celovški/Rateški rokopis, s konca 14. stoletja, in tudi prvi tiskani knjigi (Abecednik in Katekizem- 1550) so bili napisani v gotici. Primož Trubar je na prigovarjanje koprskega škofa Veregerija opustil gotico in se odločil za humanistično pisavo. Ker za določene slovanske glasove ni bilo v tej pisavi zapisa, se je odločil za nekoliko poenostavljen nemški zapis; kasneje sta ga dopolnila Sebastijan Krelj in Adama Bohorič. Trubarjevo pisavo je uzakonil Adam Bohorič v pisavo bohoričico, v kateri so Slovenci pisali vse do srede 19. Stoletja. Ker ni bilo dovolj črk za glasove so že na koncu 18. stoletja pisci skušali popraviti bohoričico (ni polglasnika, ozkega in širokega o/e, šumniki pa so bili zapisani z dvema črkama). Slovničarja Fran Metelko in Peter Danjko sta v 1820 letih skušala popraviti pomanjkljivosti in sestavila novi pisavi- meteljčico in danjčico- z dodatkom ciriličnih črk. A sta bili estetsko neskladni (mešanje pisav) in sta naleteli na hud odpor- predvsem Matija Čop in France Prešeren. Črkarska pravda v 30. letih 19. stoletja se je končala s prepovedjo meteljčice in danjčice, za nekaj časa se je ponovno uveljavila bohoričica, ki jo je čedalje bolj izpodrivala gajica in jo nasledila leta 1845 (še danes v njej pišemo).